

SATRICVM

Jaargang 7, nummer 1

November / december 2000

NIEUWSBRIEF VAN DE VERENIGING VRIENDEN VAN SATRICUM EN DE STICHTING NEDERLANDS STUDIECENTRUM VOOR LATIUM

In dit nummer

Nieuws van de opgraving 3

Marijke Gnade

In de schaduw van Rome 5

René van Royen

Mater Matuta en de Romeinse kalender 8

Joop Derksen

Column: Tijd en archeologie 11

Riemer Knoop

Selectienummers uit Satricum: SL-nummer 8 12

Marlies Kleiterp en Selkit Verberk

Colofon

De NIEUWSBRIEF SATRICUM is een uitgave van de Vereniging Vrienden van Satricum en verschijnt minstens tweemaal per jaar. De Nieuwsbrief bericht over het opgravingsproject in Satricum, over de Vereniging Vrienden van Satricum en de activiteiten van de Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium.

ISSN: 0920-9912

Redactie

Marlies Kleiterp
Selkit Verberk

Opmaak

Femke Ijsinga-van Boxsel, Rotterdam

Redactieadres

Selkit Verberk
Noordzijde 207
1064 MD Amsterdam
tel. 020 613 37 21

De Vereniging Vrienden van Satricum stelt zich ten doel mensen met interesse voor het opgravingsproject Satricum nader tot elkaar te brengen. Ook wil de vereniging het project onder de aandacht brengen van een breed publiek. De lidmaatschapskosten bedragen f35,- per jaar. Wanneer u zich opgeeft als lid krijgt u de Nieuwsbrief Satricum toegestuurd en ontvangt u een uitnodiging voor de jaarlijkse Satricumdag. Ook wordt u uitgenodigd voor andere activiteiten die de vereniging voor haar leden organiseert. Nieuwe leden ontvangen als welkomstgeschenk een replica van een antefix uit Satricum.

Bestuur

Voorzitter drs.	M. Kleiterp tel. 070 354 72 28
Secretaris drs.	Y. Scheper
Penningmeester	drs. M. Gnade
Bestuursleden	drs. A. Jansen drs. A. Reijling drs. S. Verberk

Secretariaat

Vereniging Vrienden van Satricum
Yvonne Scheper
Apollolaan 79 II
1077 AK Amsterdam
tel.: 020 664 64 54
giro: 69 45 931

REDACTIONEEL

De opgravingscampagne van dit jaar onder leiding van Marijke Gade in Satricum is reeds succesvol afgerond, en voor u, de leden van de Vereniging Vrienden van Satricum en de Stichting Nederlands Studiecentrum voor Latium heeft de redactie weer een Nieuwsbrief in elkaar gedraaid.

Wij kunnen u alvast vertellen dat de redactie het volgende nummer van de Satricumnieuwsbrief zal wijden aan de mega-campagne die afgelopen zomer is uitgevoerd. De opgraving duurde maar liefst drie maanden en heeft vele belangrijke vondsten opgeleverd. In deze nieuwsbrief wordt alvast een tipje van de sluier opgelicht...

Deze nieuwsbrief staat in het teken van Satricum en de (Romeinse) tijd. Op de Satricumdag, begin dit jaar, hebben wij u beloofd verslag te doen van de boeiende lezingen rond het thema 'Satricum en de Romeinen'. In deze Nieuwsbrief zijn daarom twee lezingen samengevat: Joop Derksen vertelt over Mater Matuta en de Romeinse kalender, René van Royen legt uit welke veranderingen het boerenbestaan in Latium (dus ook Satricum) onderging ten gevolge van de Romeinse expansie vanaf het begin van de vijfde eeuw v. Chr.

SL-nummer 8 heeft ditmaal de Romeinse steen met Latijns wij-opschrift voor Mater Matuta als onderwerp. De column is ditmaal geschreven door gastauteur Riemer Knoop.

Selkit Verberk en Marlies Kleiterp <

DE SATRICUM-CAMPAGNE 2000

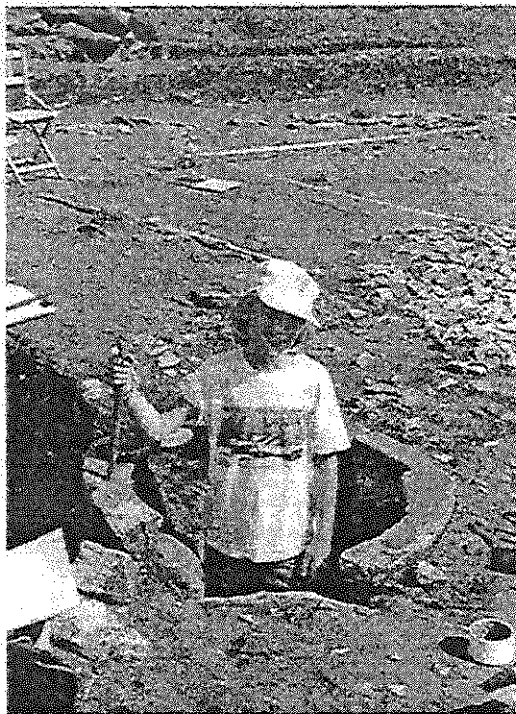
Een tipje van de sluier opgelicht

Op het moment van het ter perse gaan van deze nieuwsbrief druppelden de studenten die deze zomer aan de opgraving in Satricum deelnamen één voor één weer binnen op het archeologisch Instituut aan de Oude Turfmarkt. Bruinverbrand en blond geworden van de zon, een beetje dikker van de vele pasta's, vol met enthousiaste verhalen en voorzien van de eerste opgravings-fotos, maar vooral ook ontheemd na een lange periode in Italië in het veld. Drie maanden maar liefst nam de zomercampagne in Satricum in beslag. Naast oudgedienden waren er dit jaar vele nieuwe studenten die hun eerste ervaring opdeden op een opgraving in het mediterrane gebied. Het zou voorlopig de laatste grote opgravingscampagne zijn, maar de resultaten bleken zo opzienbarend dat de voortgang van de opgravingen, wellicht op kleinere schaal, in overweging zou moeten worden genomen.

Er werd dit jaar voor het eerst sinds 1995 weer gegraven op de akropolis, achter het heiligdom van Mater Matuta. Maar liefst 1200 m² van gebied werd hierbij onderzocht, voor een gedeelte terrein dat al eerder was opgegraven en voor een gedeelte nieuw terrein. Daar waar de continuering van eerder ontdekte muren werd verwacht, bleken deze ook bewaard. Sommige plattegronden van huizen konden hierdoor worden aangevuld. Daarnaast waren er natuurlijk nieuwe muurstructuren, waarvan enkele zelfs zeer opzienbarend. Tot nu kenden wij vooral gebouwen uit de Archaïsche tijd, de zesde eeuw v. Chr. In deze periode moet Satricum een welvarende stad zijn geweest. Over hoe de stad zich in de daaropvolgende eeuwen ontwikkelde bestaat echter nog veel discussie. En het is met name deze latere periode die tijdens de afgelopen campagne archeologisch in beeld is gebracht. Op het hoogste gedeelte van de heuvel, aan de zuidkant, daar waar moderne nivelleringsen het minst van de bovengrond

hebben verwijderd, werden de resten van een ingestort gebouw uit de tweede helft van de derde eeuw v. Chr. blootgelegd. Een opzienbarende vondst was een compleet dolium (groot voorraadvat) dat hier *in situ* werd aangetroffen en volledig kon worden geborgen. Op de bodem van het dolium werden zelfs nog goed bewaarde resten van verbrande houten balken aangetroffen. Deze zijn ter analyse naar een laboratorium gebracht.

Behalve dit gebouw werden aan de andere kant van de heuvel drie zuilbases op rij gevonden. Deze maakten waarschijnlijk deel uit van een porticus of schijnfaçade. Zowel de kwaliteit van de gebruikte steensoort als het formaat van de bases is onbekend in Satricum. Ook hier lijkt het erop dat een latere periode uit de geschiedenis van de stad is aangeboord.

De jongste opgraver in het dolium.

Dit zijn slechts enkele van de resultaten van de afgelopen campagne. De uitwerking is op dit moment in volle gang en een vollediger

verslag is dan ook te verwachten in de volgende nieuwsbrief en natuurlijk op de volgende Satricumdag, op zaterdag 27 januari a.s. Hopelijk zal deze dag weer druk bezocht worden. Behalve een verslag van de campagne van 2000 zal er ook een video worden getoond van diezelfde opgravingen. Hopelijk tot dan!

Marijke Gnade ←

SATRICUM-ARTIKELEN

Satricum T-shirt

Katoenen T-shirt met het Satyr-embleem van de Vereniging Vrienden van Satricum
maten Large en Extra Large
f 20,-

Satricum-pet

Katoenen pet met het Satyr-embleem van de Vereniging Vrienden van Satricum
□ 10,-

Satricum-wijn

Een heerlijke lokale witte wijn, Satrico, vino bianco del Lazio, Casale del Giglio
f 12,50 (winkelprijs in Italië f 15,-)

Ansichtkaarten

Setje van 6 ansichtkaarten met fraaie lijntekeningen van vondsten uit Satricum
f 3,50

Replica-antefix

Replica van een antefix uit Satricum
f 5,-

Ansichtkaarten

Ansichtkaarten met kleurenfoto's van vondsten uit Satricum
f 3,-

Catalogus

Catalogus van de tentoonstelling 'Nieuw licht op een oude stad', Leiden 1986
f 25,-

Satricana-reeks

Per deel f 10,-

IN DE SCHADUW VAN ROME

Tijdens de expansie van Rome werd het hele boerenleven in Latium op z'n kop gezet. Hoe ging dat in zijn werk en wat had dat voor gevolgen?

Volgens de mythe is Rome in het jaar 754 v. Chr. gesticht door de broers Romulus en Remus. Omstreeks 500 v. Chr. was de stad nog min of meer de gelijke van de bijna honderd stadstaten in Latium. Vijf eeuwen later was alleen Rome nog vrij en waren alle Latijnse 'broederstadstaten' van de aardbodem verdwenen of volledig ondergeschikt geworden aan de Romeinse belangen.

Rond 500 v. Chr. was Rome niet meer dan een van de vele onafhankelijke mini-staatjes op Latijns gebied. De streek Latium strekte zich in die tijd uit tussen de Tiber in het noorden en de stad Terracina in het zuiden. Omdat het Latijnse grondgebied in het noorden dieper landinwaarts reikte dan in zuidelijke richting had het een heel karakteristieke vorm. Het Latijnse land heeft namelijk de vorm van een bijl. Het blad ervan wordt gevormd door de lijn Ostia-Crustumerium-Tivoli-Praeneste-Ardea en heeft een oppervlakte van ruwweg 40 bij 40 km. De steel van de bijl bestaat uit de streek tussen Ardea, Velitrae en Terracina, is duidelijk smaller en meet zo'n 60 bij 30 km. Het totale Latijnse grondgebied is volgens deze berekening zo'n 3400 km² groot. Daarvan hadden de Romeinen rond 500 v. Chr. als eigen territorium ongeveer 250 km² in bezit, zo'n zeven procent van het totaal.

De stadstaten die dit Latijnse gebied met elkaar moesten delen, vertoonden een grote gelijkens met de Griekse *poleis* (steden) uit dezelfde tijd: elke stadstaat was in principe vrij en autonoom en had zijn eigen bestuursvorm. De grond was eigendom van de burgers die het bewerkten en verdedigden. Zoals de Griekse *hoplieten* (zwaar gewapend voetvolk) boer, burger en soldaat waren, waren de inwoners van de Latijnse steden en Rome dat ook.

Evenmin als in Griekenland leefden de Latijnse *poleis* of *populi* in een isolement. Er bestond een algemene Latijnse vergadering waar alle Latijnse stadstaten – dus ook Rome – zich lieten vertegenwoordigen en waar kwesties tussen de lidstaten onderling werden besproken. Wanneer gevaar van buitenaf dreigde, kwam de vergadering bijeen en werd in de regel besloten de krachten te bundelen. Via deze besluitvorming kon een geallieerd leger worden geformeerd dat het algemene Latijnse belang kon verdedigen.

De Latijnse vergadering kwam op een zeker moment in conflict met Rome. Een aantal lidstaten had omstreeks 500 v. Chr. hun beklag gedaan over de brute manier waarop Rome hen behandeld had en zelfs andere steden daarin had meegekregen. De vergadering stelde vast dat Rome zich niet aan de regels had gehouden en besloot de stad te straffen. De Romeinen weigerden trots zich aan de besluiten van de Latijnse vergadering te onderwerpen, en de vergadering besloot tot actie over te gaan: Rome werd als lid geroyeerd. Een aantal Latijnse stadstaten, waaronder Satricum, beloofde soldaten te sturen voor het *pan-Latijnse*

leger dat Rome voor zijn ongehoorzaamheid moest straffen.

Tegen alle verwachting in werd het veel grotere Latijnse leger door Rome verslagen.... In het jaar 496 v. Chr. ontmoetten de twee troepenmachten elkaar bij Lacus Regillus en behaalden de Romeinen de overwinning. Deze triomf betekende niet dat Rome voortaan in Latium de lakens uitdeelde, maar wel dat de Romeinen niet bestraft werden voor het wangedrag waarvan ze beschuldigd waren.

Verrassend genoeg zochten de Latijnen na hun nederlaag toenadering tot Rome. Alle conflicten leken vergeten en de Latijnse vergadering bood Rome een bondgenootschap aan op basis van gelijkheid. Voortaan zouden het Romeinse leger en de Latijnse strijdkrachten als elkaars gelijken gezamenlijk oorlog voeren en de buit op basis van gelijkheid verdelen. Deze omslag in het Latijnse denken is te verklaren uit de aanwezigheid van de Volsken, een bergvolk uit het oosten. In hetzelfde jaar waarin de Latijnen bij Lacus Regillus werden verslagen, namen de Volsken de havenstad Antium (het huidige Anzio) in en dreigden vanuit dit bruggenhoofd de rest van Latium te onderwerpen.

Dankzij de Romeins-Latijnse samenwerking werden de Volsken aanvankelijk teruggedrongen. In het jaar 488 v. Chr. bleken ze echter zo sterk geworden dat ze heel Latium ten zuiden van de lijn Velitrae – Ardea in hun macht kregen zonder dat het Romeins-Latijnse leger dit kon verhinderen. Vanaf dat moment liep er door voormalig Latium een grenslijn die het Volskische zuiden scheidde van het Latijnse noorden. Omdat deze scheidlijn ter hoogte lag van de lijn Ardea – Velitrae bevond Satricum zich vanaf 488 v. Chr. in Volskisch gebied.

Aan de vriendschap tussen Romeinen en Latijnen kwam een einde toen de Galliërs vanuit het noorden Rome in ongeveer 390 v. Chr. innamen. Tot die tijd hadden de Romeinse en Latijnse soldaten als ware bondgenoten met wisselend succes tegen de Volsken gestreden. Na 390 v. Chr. echter stuurden de voormalige

bondgenoten geen hulptroepen meer en moest Rome alles alleen opknappen. Dat liet Rome niet op zich zitten: de Romeinen onderwierpen de Latijnen omstreeks 338 v. Chr. en voortaan dwong Rome de contingenten soldaten te leveren die nodig waren voor de permanente Romeinse oorlogvoering.

Romeinse soldaat in wapenrusting. (foto: Rijksmuseum van Oudheden, Leiden m.m.v. Stichting Gemina Project, Leiden)

Een echte straf was dit niet voor de Latijnse troepen. Hoewel de mannen steeds langer en steeds verder van huis vochten, was het soldatenbestaan ook lucratief. De oorlogvoering onder Romeinse leiding leverde ook de Latijnse hulptroepen een deel van de krijgsbuit op die ze naast hun gewone soldij ontvingen. Door de lange duur van de campagnes in eerst Italië en later Spanje, Zuid-Frankrijk, Afrika en het oosten werden de Romeinse burgers en hun Latijnse bondgenoten steeds meer soldaat en steeds minder boer.

Voor generaals was oorlogvoering nog lucratiever. Omdat hun aandeel in de buit vele malen groter was dan dat van de soldaten, werden de leden van de Romeinse elite waaruit zij afkomstig waren, buitensporig rijk. Omdat zij van oorsprong ook boeren waren en zoals een boer betaamt nooit genoeg land hadden, wendden ze hun extra inkomsten aan om steeds méér grondbezit te krijgen. Terwijl hun bezit groeide, kregen de families van de gewone soldaten het steeds moeilijker om de boerenbedrijfsvoering vol te houden.

Volgens de Engelse geleerde Hopkins veranderde het platteland van Italië ten gevolge van deze ontwikkelingen dramatisch. Door de permanente oorlogvoering die zeer veel mankracht wegzoog van het Italische platteland, konden de kleine boerenbedrijven het steeds moeilijker volhouden. De verleiding om de boerderij te verkopen en zelf naar de stad te trekken was groot. Door het wegtrekken van de boeren naar Rome verloren de Latijnse steden hun mankrachten en dus hun laatste steun. Hun onafhankelijkheid waren ze al kwijt geraakt, te veel van hun jonge mannen vchten in Romeinse krijgsmacht en nu verloren de stadstaten ook nog hun werkende bevolking. Zolang zij het land bewerkten en in hun eigen stad woonden, bestond er nog enig gemeenschapsleven. Nu zij naar Rome vertrokken, raakten veel Latijnse steden compleet ontvolkt.

In Rome leefden de nu landloze boeren van hun kapitaaltje, ander werk en allerlei soorten uitdelingen. Hun voormalige akkers waren in handen van de Romeinse soldaten, die het land lieten bewerken door slaven. Omdat de nieuwe eigenaren, anders dan hun voorgangers, niet zelf van de opbrengst van hun land hoefden te leven - zij hadden immers ook inkomsten als soldaat-, veranderde de teelt. In de eerste en tweede eeuw voor Chr. bouwden de rijke Romeinen overal in Latium, óók in Satricum, buitenhuizen en villa's om hun vrije tijd in door te brengen. Zij verbouwden er wijn en olijven, producten

die voor veel geld aan de groeiende stadsbevolking werden verkocht.

René van Royen ←

Literatuur

K. Hopkins, *Conquerors and slaves* (Cambridge 1978), 1-74.

R.A. van Royen, "Een nieuwe steen en een oud verhaal - de vondst van de Lapis Satricanus" *Spiegel Historiae* 27 (1992), 372-375.

R.A. van Royen, "L'itinerario dei Volsci", *Archeologia Laziale* XI,1 (1992), 33-36.

R.A. van Royen, "Appendix B: Ancient sources on the first decade of the Volscian presence in fifth-century Latium (509-483 B.CHR.)" in M. Gnade, *The Southwest Necropolis of Satricum* (Amsterdam 1992).

Over de auteurs van deze Satricumnieuwsbrief

Marijke Gnade is projectleider van de opgravingen van de Universiteit van Amsterdam in Satricum en wetenschappelijk medewerkster bij de vakgroep Mediterrane Archeologie (UvA).

René van Royen is oud-historicus en werkt aan de Universiteit van Amsterdam. Hij heeft bijdragen geleverd aan het historisch onderzoek naar de Volsken in Satricum.

Joop Derksen is gespecialiseerd in Romeinse archeologie en als docent verbonden aan de vakgroep Mediterrane Archeologie van de Universiteit van Amsterdam.

Riemer Knoop is gepromoveerd op terracotta antefixen van Satricum en heeft momenteel zijn eigen bedrijf 'Gordion' voor cultureel advies.

MATER MATUTA EN DE ROMEINSE KALENDER

ANTE DIEM III IDVS IVNII: drie dagen vóór de *Iden* van juni, zo wordt in de Romeinse kalender de feestdag van Mater Matuta, de godin die (onder andere) werd vereerd in het grote heiligdom in Satricum, aangegeven. Op die dag, die volgens onze kalender valt op de 11de juni, werden de *Matralia* gevierd, een festival, waarbij offers gebracht werden aan de godin Mater Matuta in de vorm van een speciaal gebakken cake. Mater Matuta was de godin van de dageraad en het nieuwe leven. Als zodanig was zij ook de beschermster van jonge kinderen, die op haar feestdag naar de tempel werden gebracht, vreemd genoeg niet vergezeld door hun moeder, maar door een tante.

geschikt waren, werden aangeduid met een *F(asti)*. Een *C* verwees naar de *Dies Comitales*, dagen waarop de *Comitia*, de volksvergadering, vergaderde. Er zijn in totaal zo'n 200 fragmenten van Romeinse kalenders bewaard gebleven. De hierbij afgedrukte kalender is een reconstructie, die gebaseerd is op een aantal van die fragmenten (afb. 1).

De dagen van de maand werden bij de Romeinen niet aangeduid met een cijfer. Men ging uit van drie kerndagen: de *Kalendae* (de eerste dag van de maand), de *Nonae* (de vijfde of zevende dag van de maand) en de *Idus* (de 13de of 15de van de maand). De data van de *Nonae* en de *Idus*

A	K	JAN	F	H	K	FEB	N	D	M	MAR	N	C	F	APR	F	A	M	MAI	H	K	JUN	N	
BIF	AIN	BE	DF	BF	AF																		
CC	BN	FC	EC	CC	BC																		
DC	CN	GC	FC	DC	CC																		
E	NON	F	DNON	N	HC	GNON	N	EC	DNON	N													
F	F	EN	AC	HN	EC	EN																	
GC	BN	GNON	F	EN	GNON	F	EN																
H	C	EN	EN	EN	EN	EN																	
I	AGON	N	HN	DC	GN	ALEM	N	HEVEST	N														
II	C	AIN	EC	DN	BC	AIN																	
III	CAR	N	BN	FC	EN	CLEM	N	BMATR	N														
IV	C	CN	GC	FN	DC	CN																	
V	IDVS	N	DIDVS	N	HN	GIDVS	N	ELEM	N	DIDVS	N												
VI	EN	AEQVIR	N	HN	FC	EN																	
VII	CAR	N	FILVER	N	BIDVS	N	A	FORDI	N	GIDVS	N	FQ	ST	D									
VIII	C	GEN	CF	BN	HF	GC																	
IX	AC	HQVIR	N	DLIBER	N	CN	AC	HC															
X	BC	AC	EC	DN	BC	AC																	
XI	CC	BC	FQVIN	N	CERIA	N	CC	BC															
XII	DC	CC	GC	FN	DC	CC																	
XIII	EC	DFERA	F	HC	GPARIL	N	E	AGON	N	DC													
XIV	EC	EC	AIN	HN	HN	EN	EC																
XV	GC	F	TERM	N	TBIL	N	VINAL	F	GTBIL	N													
XVI	HC	GRGIP	N	CR	CF	EC	BQR	OFF	GC														
XVII	AC	DC	DC	CRORIGN	AC	HC																	
XVIII	BC	AIEN	EC	DC	BC	AC																	
XIX	CC	BEQVIR	N	FC	EC	CC	BC																
XX	DC	CC	GC	FC	DC	CC																	
XXI	EC	HC	GC	GC	EC	DC																	
XXII	EC	AC	HC	FC	EC	DC																	
XXIII	GC	BC	HC	HC	FC	EC																	
XXIV	GC																						

F	K	IVL	N	E	K	AVG	F	D	F	SEP	F	R	O	C	T	N	A	K	NOV	F	G	C	DEC	N
GIN	FE	BE	CF	BF																				
HN	GC	FC	DC	CC																				
IAN	HC	GC	EC	DC																				
I	POP	L	N	A	NON	F	H	NON	F	F	C	E	NON	F	C	N	ON	F						
II	C	BN	BE	AF	GC	EN																		
III	DNON	N	CC	BC	GNON	F	EN																	
IV	EN	DC	DC	BC	BC	AC																		
V	EN	EC	DC	CC	BC	AC																		
VI	GC	FC	DC	CC	BC	AC																		
VII	HC	GC	FC	D	MEDI	N	CC	A	AGON	N														
VIII	AC	HC	G	C	T	EC	DC																	
IX	BC	A	D	V	E	N	H	I	D	V	S	N	F	E	C	N	T	E	H	I	D	V	S	N
X	CC	BF	AF	GEN	FF																			
XI	D	I	D	V	S	N	CC	B	C	F	H	I	D	V	S	N	GC	B	C	O	N	S	N	D
XII	EC	DC	CC	AF	HC	FC																		
XIII	FF	E	P	O	R	T	N	DC	BC	AC														
XIV	GC	EC	DC	CC	BC	AC																		
XV	H	E	V	C	A	R	N	G	V	I	N	A	L	F	C	C								
XVI	AC	HC	GC	GC	EC	DC																		
XVII	B	I	L	C	A	R	N	A	C	O	N	S	N	H	C									
XVIII	CC	BN	EN	AC	GC	EC																		
XIX	D	N	E	P	T	N	DC	BC	AC															
XX	E	C	DC	CC	AC																			
XXI	EC	DC	CC	AC																				
XXII	EC	DC	CC	AC																				
XXIII	DC	CC	AC	GC																				

Afb. 1. Reconstructie van een Romeinse kalender. Ontleend aan de website van de Penn State Architectural Engineering Graduate Students Association.

Deze feestdag was op die datum vastgesteld door de priesters van Mater Matuta in Rome, waar zij ook een tempel bezat op het Forum Boarium, de Romeinse rundermarkt. Het was een dag die op de Romeinse kalender werd aangeduid met een *N*: een *Dies Nefasti*, een dag waarop geen officiële handelingen mochten plaatsvinden, zoals rechtspraak, verkiezingen, etc. Dagen die daarvoor wel

zijn afhankelijk van de lengte van de maand. Juni is een maand van 30 dagen, dus de *Nonae* en *Idus* vallen respectievelijk op 5 en 13 juni. De datum werd aangeduid door middel van het aantal dagen, dat voorafgaat aan de *Kalendae*, *Nonae* of *Idus*. Drie dagen vóór de *Idus* van juni is niet 10 juni, maar 11 juni, omdat de dag van de *Idus* wordt meegeteld. De dagen

van de achtdaagse week worden aangegeven met de letters *A* tot en met *H*.

De Romeinse kalender kent een lange geschiedenis: de vroegste kalender zou al door Romulus zijn vastgelegd in de 8ste eeuw voor het begin van onze jaartelling. Deze kalender kende tien maanden van afwisselend 29 of 30 dagen. Het was een *maankalender*, gebaseerd op observatie van de maan door de priesters. Deze kalender liep echter niet parallel met de wisseling van de seizoenen, die de lengte van het zonjaar bepalen, en die men de *zonnekalender* kan noemen. Het was zaak de maan- en zonnekalender zoveel mogelijk parallel te laten lopen om te voorkomen dat de wisseling van de seizoenen ieder jaar verschoof. Nadat eerst al enkele correcties waren aangebracht door Numa Pompilius rond 700 v. Chr. - hij voerde twee nieuwe maanden in: Januarius en Februarius -, was het Caesar die de Egyptisch-Griekse astronoom Sosigenes uitnodigde om orde op zaken te stellen. Deze bepaalde de lengte van het jaar op 365,25 dagen, net iets te kort voor een vaste seizoenswisseling. Het tekort van enkele uren werd opgevangen door om de vier jaren een extra dag in te voeren: ons schrikkeljaar. Het is deze Juliaanse kalender, die de basis vormt van onze kalender. Als dank werd de vijfde maand, Quintilis, naar Julius Caesar: Julius (juli) genoemd.

Enkele fouten, die er in de chaotische periode na de dood van Caesar ingeslopen waren, werden door Augustus hersteld; als dank werd de zesde maand, Sextilis, naar hem genoemd: Augustus. Omdat de naar Caesar genoemde julimaand 31 dagen had, kon Augustus het niet met minder dagen doen; zo werd de maand augustus ook op 31 dagen bepaald. Deze dagen werden ontnomen aan februari, dat er zo 28 overhield. September en oktober wisselden van lengte, omdat er anders teveel maanden van 31 dagen achter elkaar vielen.

Maan- en zonnekalender liepen na deze ingrepen op zeven dagen in duizend jaar na parallel. Toen dan ook in 1582 de Juliaanse kalender tien dagen afweek van de wisseling van de seizoenen, besloot Paus

Gregorius dit te corrigeren. Ook de schrikkeljaren werden opnieuw vastgesteld. Het is deze Juliaans-Gregoriaanse kalender die wij nog steeds gebruiken. Slechts af en toe moet deze worden bijgesteld, een correctie die dank zij de perfectie van onze huidige atoomklok slechts miniem is en zich vrijwel onmerkbaar voltrekt.

Ook worden de maanden van het jaar wel geassocieerd met de twaalf Olympische goden. Een mooi voorbeeld daarvan is het z.g. altaar van Gabii, een marmeren schijf met de koppen van de twaalf goden (afb. 2). Dat het hier gaat om personificaties van de maanden, blijkt uit de reliëfs op de zijkant, die de tekens van de dierenriem uitbeelden met daarnaast de symbolen van de betreffende goden.

Heel anders worden de maanden van het jaar aangegeven op het z.g. kalender-mozaïek uit Thysdrus (het huidige El Djem in Tunesië) (afb. 3). De mozaïekmaker heeft voor iedere maand een karakteristieke gebeurtenis of activiteit uitgezocht. Bij de maand juni zien we een kraampje waarin twee mannen een drankje serveren aan een derde figuur. Waarschijnlijk een verwijzing naar de zomerhitte, die in juni in Noord-Afrika al zeer hevig kan zijn.

Afb. 2. z.g. altaar van Gabii (omgeving van Rome) met de koppen van de twaalf Olympische goden. Marmer, 1ste of 2de eeuw. Parijs, Louvre.

Afb. 3. Detail van een kalendermozaïek uit Thysdrus. Eerste helft 3de eeuw. Sousse, Archeologisch Museum.

De namen, waarmee wij tegenwoordig de dagen van de week aangeven, zijn afgeleid van de oude namen van de planeten: *Dies Solis*, *Dies Lunae*, *Dies Martis*, *Dies Mercurii*, *Dies Jovis*, *Dies Veneris* en *Dies Saturni*. De bij ons gebruikte namen: dinsdag, woensdag, donderdag en vrijdag zijn afgeleid van de in onze streken gebruikelijke varianten van de planeetgoden.

Joop J.V.M. Derksen <

Mededelingen van het bestuur

Satricumdag

Noteer alvast in uw agenda: de Satricumdag 2001 met als thema 'Offerrituelen in de Oudheid' vindt plaats op zaterdag 27 januari.

Algemene ledenvergadering

Tijdens de algemene ledenvergadering vindt een bestuurswisseling plaats: voorzitter Marlies Kleiterp zal aftreden. Zij die zich kandidaat willen stellen voor een functie in het bestuur kunnen zich voor 1 januari schriftelijk aanmelden bij de secretaris van de Vereniging. Begin januari ontvangt u een uitnodiging voor de algemene ledenvergadering en de Satricumdag.

Overig

Het bestuur verzoekt de leden die hun contributie over 2000 nog niet hebben betaald dat zo spoedig mogelijk te doen.

KUNSTUITLEEN

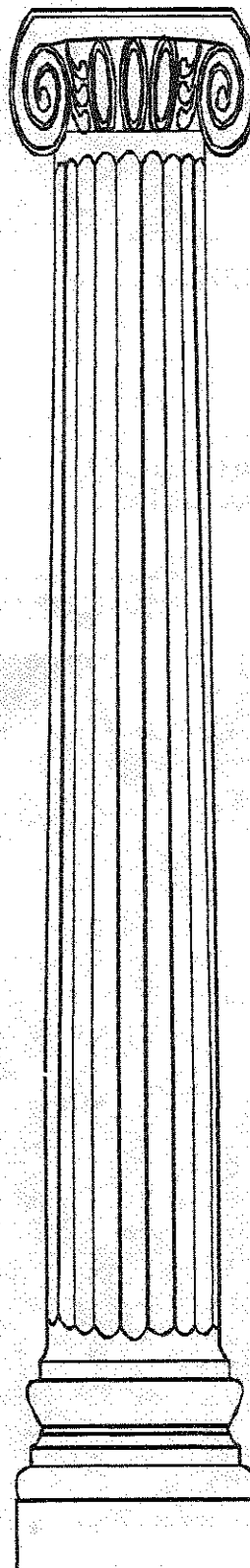
Kunstuitleen is nog steeds mogelijk. Liefhebbers kunnen contact opnemen met de secretaris van de Vereniging, Yvonne Scheper, telefoon 020 664 64 54.

COLUMN

Tijd en archeologie

Zo'n 15 jaar geleden leidde ik mijn ouders op de akropolis in Satricum rond. En trots ook. Met achteraf gezien misschien wat overdreven enthousiasme moet ik daar een paar uur op hun ingepreparaat hebben. "Hier ligt de tempel, daar een groot huis, en op die fundamenten daar moet je je een zuil voorstellen. En dat ging zus en zo in z'n werk". Mijn ouders, toch niet van de straat, herinner ik me als redelijk meegaand met mijn verhalen. Instemmend knikken, doorvragen en zo. Toen ik uitgeraasd was vroeg mijn vader alleen: "Alles goed en wel, maar eh, al die dingen die stààn er toch niet echt meer, of heb ik wat gemist?" Een archeoloog laat zich makkelijk meeslepen door zijn verbeelding, alsof het er allemaal nog is. Die schizofrenie, want dat is het mentaal in twee tijdstippen tegelijk leven, is heel handig als je als archeoloog met een tijd uit het verre verleden bezig bent. Je probeert dan gewoon door een logisch samenhang te bedenken het ene onbegrijpelijke feit aan het andere te verbinden. Daarmee krijg je uiteindelijk het historische verhaal, door in de huid van de mensen van toen te kruipen. En dat staat of valt ermee of je het uit je tenen kunt laten komen. Het enige nadeel is dat je eigen tijdgenoten je af en toe niet meer volgen. Of niet direct. Vraag het ons dus gerust: "Eh, heb ik wat gemist?".

Riemer Knoop <

SELECTIENUMMERS UIT SATRICUM

SL-nummer 8

Een selectienummer, ook wel een SL-nummer genoemd, wordt op het opgravingsveld toegekend aan vondsten die door hun aard of ligging van zeer grote waarde zijn en belangrijke informatie verschaffen. Een SL-nummer krijgt daarom tijdens het onderzoek extra aandacht. In deze rubriek staat telkens een belangrijke, aardige, of heel mooie vondst uit Satricum centraal die ooit een SL-nummer kreeg toegekend.

EEN STENEN WIJGESCHENK AAN MATER MATUTA

In 1886 werd op het terrein voor de tempel van Mater Matuta een interessante vondst gedaan: een steen (79 cm x 48 cm x 28 cm) met een fragmentarisch Latijns opschrift:

E MAT,
NELIUS
VIRU

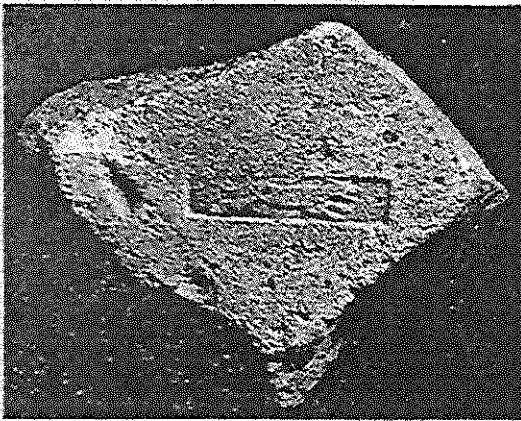
Het opschrift kan als volgt worden aangevuld:

MATRE MATUTA
CORNELIUS f.
DUUMVIRUM d.d.

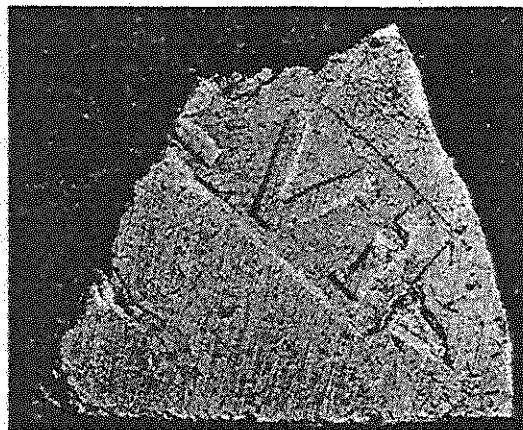
De beschadigde inscriptie vermeldt dat de steen gewijd is aan Mater Matuta door een *duumviraat* (een college van twee hoge ambtenaren met een speciale opdracht). Vermoedelijk waren deze ambtenaren bestuurders van de Romeinse kolonie in Antium (het huidige Anzio).

Uit antieke bronnen (Livius, XXVIII, 11, 1-3) weten wij dat in het jaar 207 v. Chr. een blikseminslag de tempel heeft getroffen. De stad Satricum was na verwoesting in 346 v. Chr. al niet meer bewoond maar het heiligdom op de acropolis met vertrekken voor met priesters was nog wel in gebruik.

De inscriptie op steen geeft ons belangrijke historische informatie: de steen bevestigt de interesse van de Romeinen in de tempel en de cultus van Mater Matuta. Het lettertype en de spelling van de woorden dateren het opschrift in de eerste eeuw v. Chr., toen de streek werd bewoond door rijke Romeinen in luxe villa's. De inscriptie op deze steen leert ons dus dat, hoewel de oude stad niet meer bestond, Mater Matuta ook in de eerste eeuw v. Chr. nog steeds werd vereerd in het heiligdom. Dit wordt nog bevestigd door enkele bakstenen met stempels uit de late Republiek waaruit blijkt dat de tempel in deze eeuw nog gerestaureerd werd (zie afbeeldingen op pagina 13).

Twee gestempelde dakpanfragmenten. Zowel het stempel met de rennenden hond als het stempel met de letters zijn dateerbaar in de eerste eeuw v. Chr. De stempels dienen als afkorting van de naam of als embleem van een bepaalde dakpanfabrikant.

Wanneer het heiligdom van Mater Matuta geheel buiten gebruik raakte is ons niet bekend, maar wellicht dat een volgende vondst ons in de toekomst meer zal onthullen.

Marlies Kleiterp en Selkit Verberk <

MEDEDELINGEN VAN DE STICHTING NEDERLANDS STUDIECENTRUM VOOR LATIUM

Sinds vorig jaar december is er in het bestuur van de Stichting het een en ander veranderd. André le Gras trad af als penningmeester, na ons jarenlang geholpen te hebben met zijn kennis en ervaring op bestuurlijk en organisatorische gebied. Hij werd opgevolgd door Dirk Stibbe, die als zelfstandig ondernemer ons ook ter zijde zal kunnen staan op het gebied van de financiën. Ook trad toe als nieuw bestuurslid Simona Bombarda, Italiaanse van geboorte, in Nederland wonend, een ervaren kracht uit de financiële wereld. Zij zal ons helpen met de Italiaanse contacten en met de fondsenverwerving.

Een diepgaande discussie over het te volgen beleid met de Stichting en haar bescheiden middelen resulteerde in een vrij ruim opgezette sponsoractie onder Italiaanse bedrijven met vestigingen in Nederland en Nederlandse bedrijven met een vestiging in Italië. Hiermee is de directeur bezig, tot nu toe nog zonder resultaat.

De grootste uitgave voor de Stichting is de jaarlijkse huur voor het Studiecentrum in Campoverde. Gelukkig mochten wij voor dit jaar steun ontvangen van de verlichtingsfirma PD Lighting.

De Stichting is sinds enige tijd, na jarenlang papierwerk, de eigenaar geworden van de Dispensa, het magazijn annex werkruimte, opslag en slaapruijnte in Le Ferriere. Dit trotse bezit brengt natuurlijk ook lasten en verplichtingen met zich mee.

In het jaar 2002 zal de Stichting 20 jaar bestaan, in hetzelfde jaar viert het Satricumproject als geheel zijn 25ste verjaardag. Het zou mooi zijn als we tegen die tijd wat ruimer middelen hadden om iets feestelijks te doen. Het bestuur van de Stichting is er in elk geval voor aan het werk.

Barbara Heldring <

